

ВІРШОВАНИЙ РОЗМІР ЯК ЗАСІБ ВИЗНАЧЕННЯ τ-РИТМУ

У статті описані результати дослідження, в якому розглядали співвідношення між перцептивною підструктурою ритмічної організації психіки у вигляді п'яти віршованих розмірів у російському віршуванні (хоресм, ямбом, дактилем, амфібрахієм, анапестом) та психічною підструктурою у вигляді п'яти типологічних груп (холероїдної, сангвіноїдної, рівноважної, меланхолідоної, флегматоїдної).

Ключові слова: τ-власна одиниця часу; τ-тип; τ-ритм; власна ритмічна одиниця.

Людині властиво все, що нею створюється – чи то різні предмети, явища соціального життя, продукти духовного життя і витвору мистецтва – організовувати за законами ритму, заснованих на повторності, чергуванні й симетрії. У процесі індивідуального розвитку особистість оволодіває умінням "вписуватися" в просторово-часові параметри, які її оточують, все більш і більш точно сприймати їх, а потім і відтворювати в різних видах діяльності, що багато в чому надалі визначає успішність її становлення і соціального розвитку [1]. Більш того, за Л.С.Виготським людина схильна привносити ритм та приписувати його майже всім зовнішнім подразникам незалежно від того, володіють вони ним насправді чи ні [4]. Завдяки цій властивості ми сприймаємо світ не хаотично, розчленовано, а як єдине ритмічне ціле, яке пов'язує окремі елементи в цілісну систему.

Психіка людини існує в часі, що переживається, і всі психічні процеси включають його метричні і топологічні властивості [5;8]. Однією з метричних характеристик часу є його ритмічна структура. Питанням вивчення ритмічної організації психіки приділялося багато уваги в роботах учених одеської школи психології часу. Дотримуючись традицій дослідження психології часу, створених Д.Г. Елькіним [9] і Б.Й. Цукановим [8] ми досліджуємо психологічний аспект біологічно зумовленої ритмічної структури психіки як відзеркалення власної суб'єктивної одиниці часу [6: 7]. За Б.Й. Цукановим ритм як складова темпераменту, визначає часову структуру поведінки і характеризується кількістю рухів за одиницю часу [8].

А. Біч поділяє погляди проф. Цуканова з приводу існування в психіці індивіда суб'єктивної одиниці часу – τ-типу і вважає, що "згідно з уявленнями Цуканова, для кожного суб'єкта певного τ-типу кількість власних одиниць часу при відображенні певних інтервалів тривалостей індивідуальна. Він припускає, що і "власна одиниця часу є своєрідним проявом біоритмів, що відображають щось спільне для живого організму і, водночас, відображають його індивідуальні особливості. При такому підході власна одиниця часу Цуканова – це індивідуальний "τ-ритм", властивий усім живим істотам " [3].

Аналіз наукових першоджерел та власні дослідження дозволяють нам припустити, що **ритмічна структура організації психіки** – це провідна категорія інтегральної індивідуальності часового порядку, яка існує як у стані автономності, так і у субординаційній залежності і включає в себе наступні підструктури: психічні ритми (стійкі формально-динамічні характеристики темпераменту, які забезпечують індивідуальні відмінності та індивідуальний стиль поведінки); перцептивні ритми (повторення через рівні інтервали одного або декількох елементів, які організовані у цілісні структури та лежать в основі сприйняття музики і поезії); інтерактивні ритми (виступають функціональним базисом, однією з основних умов гармонійного засвоєння, виконання діяльності та психологічної сумісності індивідів в цій діяльності) [6].

Основи **перцептивних** ритмів складає здібність до спохлопвання й усвідомлення послідовних елементів як єдиного цілого, аналогічна здатності охоплювати поглядом частину простору з певної точки зору. Цю здібність до спохлопвання-розуміння часу називають психічним сьогоденням, оскільки воно відповідає сприйняттю, в якому існують одночасно наступні один за іншим елементи. Такою є здатність людини сприймати прості вирази, наприклад, номер телефону. Це психічне сьогодення має межі, які пов'язані як із тривалістю, так і з природою елементів. Так, можна сприймати послідовність двох ідентичних звуків, які прямують з пороговим інтервалом від 0,1 с до 1,8 с як єдине ціле. За межами цієї тривалості звуки стають елементами, що сприймаються як незалежні один від одного.

Основні елементи вірша – ритм, розмір, рима – повторні: психологічну цінність має вся сукупність цих елементів, наприклад, жорстка структура сонета. При цьому саме повторення одних і тих же рим означає не надмірність інформації, а її новизну. Повтор у вірші не абсолютний – рими ті ж, але слова і їх оточення різні. Повтори фіксують певну асоціативну лінію зв'язку – кожна строфа ритмічно повторюється, а її ритм очікується. Наявність повторів означає структуру системність вірша – їх повна відсутність перетворює вірш з інформаційної системи на аморфну інформаційну сукупність [6]. Ритмічний план вірша, його розмір, що повторюється, цезура в кожному рядку створюють дуже чітку структуру ясно сформульованого змісту, а простота і точність рими, велика кількість відкритих голосних його тільки підсилюють. Утворюється єдина система, ритмічна будова якої єчевидною.

Одиницею віршованого ритму висувається віршований рядок. Саме розбиття речення на синтагми у віршованій мові обумовлене основними чинниками ритмічної структури вірша: тісністю ряду в межах віршованого рядка і рядорозташуванням, зіставленням віршованих рядків в строфі. Віршований рядок є ритмічною одиницею, створюючою в межах строфи найміцнішу єдність [2].

Отже, на наш погляд, вірш – це цілісна, незамкнена, динамічна система, яка виражає потік інформації від поета до читача. Ця система сприяє не тільки отриманню певної інформації, але й формуванню особистісного та когнітивного тезаурусу, адекватного кожному етапу онтогенезу, а інтернальність цих процесів забезпечується підструктурою перцептивних ритмів психіки.

Розгляд віршованого ритму – спроба вивчення руху в особливих формах, властивих свідомості, зокрема, створений людиною віршований ритм організовує дуже вузьку сферу руху – мову, яка в своїй матеріальній субстанції фіксує всю діяльність людської свідомості [2; 6]. Ритм у поезії створюється закономірним чергуванням в часі сильних і слабких звуків (або рухів). Закон чергування сильних і слабких звуків може бути виражений в ідеальній схемі (метр). Проте мязиковий матеріал має свої природні фонетичні властивості, від метричного закону не залежні, і чинить опір композиційному впорядкуванню. Так виникає віршований ритм, як результат взаємодії метричного завдання з природними властивостями мовного матеріалу [2; 6]. Регулярне повторення однакових ситуацій надає індивідові сприйняття не тільки єдності (як при сприйнятті фрази), але і ритму, як це має місце в поезії. Загальна кількість елементів, яку можна сприймати в психічному сьогоденні визначається, на наш погляд, не тільки загальними закономірностями, але й індивідуально-типологічними особливостями індивіда, представлєністю в його психіці відповідних ритмічних підструктур.

Для логічного поєднання особливостей ритмічної структури психіки й специфіки сприйняття віршованих текстів необхідно ввести єдину понятійну систему, яка відобразить різноманіття ритмічних віршованих розмірів. Тонічна стопа є поєднанням наголошених і ненаголошених складів, що закономірно повторюється, причому в стопі об'єднується один наголошений з одним або двома ненаголошеними. Таким чином, у російській та українській мовах ми маємо п'ять віршованих розмірів: двоскладові – хорей, ямб і трискладові – дактиль, анапест і амфібрахій.

Досліджуючи ритмічну структуру організації психіки індивіда, нами було проведено емпіричне дослідження, в якому ми розглядали співвідношення між перцептивною підструктурою ритмічної організації психіки у вигляді п'яти віршованих розмірів у російському віршуванні (хоресм, ямбом, дактилем, амфібрахієм, анапестом) та психічною підструктурою у вигляді п'яти типологічних груп (холероїдної, сангвіноїдної, рівноважної, меланхолідоної, флегматоїдної). Це дослідження були проведені за допомогою методики Цуканова-Литвиненко **Методика визначення віршованих ритмів, яким надається перевага** [5; 6].

Процедура тестування проводилася індивідуально. Досліджуваному була запропонована ситуація вільного вибору. Пропонувалося уважно прочитати п'ять чотиривіршів на тему кохання, і проранжувати їх у порядку від найбільш вподобаного до найменш вподобаного: "Уважно прочитайте п'ять чотиривіршів на тему кохання. А тепер, будь ласка, поставте їх у порядку від найбільш вподобаного до найменш вподобаного".

"А" Ты всегда и всюду странно
Очаровываешь взоры
Я люблю твой взгляд туманный,
Я люблю твои укоры... *(А.А. Блок).*

"Б" Ты так же сбрасываешь платье,
Как роса сбрасывает листья,
Когда ты падаешь в объятия
В халате с шелковою кистью *(Б.Л. Пастернак).*

"В" Пленник чужой! Мне чужого не надо,
Я и своих-то устала считать
Так отчего же такая отрада
Эти вишневые видеть уста? *(А.А. Ахматова).*

"Г" Я в гости поеду, мне весело будет,
А милая станет скучать,
Смеяться я буду с толпой молодежи,
А будет она тосковать *(А.Н. Некрасов).*

"Д" Как я трогал тебя даже губ моих медлю
Трогал так, как трагедией трогают зал,
Поцелуй был как лето. Он медлил и медлил,
Лишь потом разражалась гроза*(Б.Л. Пастернак)* [6].

Чотиривірші були поставлені в ряд від двоскладових (хорея, ямбу), до трискладових (дактилю, амфібрахію, анапесту). Імена авторів навмисно не вказувалися, щоб не загострювати увагу "коханик", "відомих". Тематика кохання була нами обрана навмисно, оскільки вона (на відміну від суспільно-політичної) акцентує увагу не на змісті твору, а саме на його ритмічній структурі.

Після ранжування, мала місце наступна інструкція дослідника щодо мотивування вибору першого (того, якому надавалася перевага) чотиривірша. Потім досліджуваним було запропоновано прочитати чотиривірш, якому надавалася перевага, вголос, "так, як він його відчуває", засікаючи при цьому час прочитання за секундоміром. Другого разу досліджуваний самостійно вимірював час прочитання даного чотиривірша про себе.

Після проведення емпіричного дослідження, нами були зроблені відповідні розрахунки. Виходячи з конкретного часу прочитання вірша (Т), було встановлено ∑ – загальну суму часу всіх прочитань окремо вголос і про себе, а також <Т> – середній час прочитання для всіх учасників емпіричного дослідження. Аналогічно були проведені розрахунки усередині кожної групи

виборів і з'ясовані наступні дані: ∑ **1** – сума прочитань в даній групі вголос; ∑ **2** – сума прочитань в даній групі про себе; <Т **1**> – середній час прочитання вголос; <Т **2**> – середній час прочитання вірша про себе.

Потім за формулою t = T / кількість стоп було знайдено час прочитання однієї стопи кожним з досліджуваних. Знаючи t, можна знайти <т **1**> – середній час прочитання однієї стопи усередині кожної групи вголос і <т **2**> – середній час прочитання стопи в даній групі про себе. Ці дані дозволяють обчислити ритм (R) кожного досліджуваного, тобто те, при якій кількості ударів на хвилину відбувається читання вірша у кожної конкретної людини: R = 1 хвилина / час 1 стопи = 60 / t.

Відповідно знаходимо <R **1**> – середній ритм прочитання усередині кожної групи вголос і <R **2**> – середній ритм прочитання усередині кожної групи про себе.

Для аналізу співвідношення між суб'єктивною одиницею часу індивіда та середнім внутрішньогруповим часом прочитання нами були зроблені відповідні розрахунки. Узявши "чистих" представників типологічних груп, які виділені Б.Й. Цукановим [10], ми розділили суб'єктивну одиницю часу, відповідну даній типологічній групі, на <т **1**> – середнє прочитання однієї стопи вголос, і <т **2**> – середній час прочитання однієї стопи про себе. Отримані при цьому коефіцієнти k **1**; k **2** (вголос і про себе відповідно) були проаналізовані.

Грунтуючись на теоретичних передумовах дослідження психіки нами були виявлені психологічні особливості ритмічної структури психіки індивіда, які, зокрема, проявляються у співвідношенні між підструктурою психічних та перцептивних ритмів (психічні та перцептивні підструктури психіки певним чином сполучаються між собою, кожен віршований розмір відповідає певному типу ритмічних структур).

У першому емпіричному дослідженні брало участь 100 осіб у віці від 20 до 35 років. Професійний склад досліджуваних: вчителі, викладачі вузів, студенти, будівельники, підприємці, моряки. За результатами першого емпіричного дослідження віршований ритм хорей обрали 29% досліджуваних, ямб обрали 20% досліджуваних, дактиль – 15% досліджуваних, амфібрахій – 7% (найменша кількість виборів), анапест – 29%. Чітка мотивація виборів була відсутня: 42% досліджуваних не можуть конкретно пояснити причину свого вибору ("сподобалося", "просто так", "не знаю"); 10% – вказували як мотивування вибору побудови вірша, вподобано риму, присмний ритм; 21% досліджуваних говорили про зв'язок з відчуттями ("захоплює", "хвилює", "відверте"); 27% намагалися пояснити вибір особистісними асоціаціями, спогадами.

Цей факт ще раз підтверджує фундаментальне загальнопсихологічне припущення стосовно того, що перевага, яку індивід надає тому чи іншому ритму (ритму вірша, спілкування, чергування подій, емоційної насиченості життя тощо) є несвідомою проєкцією його внутрішнього часового механізму на весь стиль життєдіяльності, що не залежить від статі, віку та соціального статусу індивіда. Саме тому, структурна логіка нашого дослідження передбачала проведення психодіагностичного обстеження на трьох незалежних одна від одної окремих вибірках досліджуваних в наступних емпіричних дослідженнях. У другому та третьому емпіричних дослідженнях також брало участь по 100 осіб у віці від 20 до 35 років. Професійний склад досліджуваних: учителі, викладачі вузів, студенти, будівельники, підприємці, моряки. Вибір віршованих творів розподіляється таким чином: хорей обрали 37% досліджуваних, ямб – 20%, дактиль – 15%, амфібрахій – 6% і анапест 22% учасників емпіричного дослідження. Даний розподіл виборів співвідноситься з попередніми дослідженнями (дивися вище). У них, як і в даному емпіричному дослідженні країні віршовані ритми – хорей і анапест – отримали найбільшу кількість виборів. Тенденція виборів зберігається протягом усіх емпіричних досліджень.

Виходячи з цього, ми можемо припустити, що країні ритмічні віршовані структури – хорей і анапест – є найбільш переважними в людській популяції, що забезпечує їхню специфічну функцію та можливе використання в різних галузях процесу життєдіяльності, а саме, в тих випадках, коли необхідно отримати позитивний відгук на позицію, пропозицію, запит, що міститься в контексті реальної життєвої ситуації: рекламної компанії, просування ідеї, послуги, кандидата на виборню посаду; подібне сполучення темпоритмічної організації психіки можливо використовувати в судовій та правоохоронній практиці тощо. У поєднанні з найбільш переважним музичним темпоритмом – андантіно [6], мабуть, можна було б отримати необхідні умови для прихованого психологічного тиску.

В результаті проведеного психодіагностичного обстеження вся вибірка досліджуваних була об'єднана в п'ять умовних груп: - індивіди, які надають перевагу чотиривіршу варіанту "А", швидші (за термінологією, пропонованою Б.Й.Цукановим), ніж індивіди, що надають перевагу віршам варіантів "Б", "В", "Г", "Д"; - індивіди, які надають перевагу віршу варіанту "Б", швидші, ніж індивіди, що надають перевагу віршам "В", "Г" і "Д", але повільніші, ніж індивіди, що надають перевагу віршам варіантів "А"; - індивіди, які надають перевагу віршу варіанту "В", швидші, ніж індивіди, що надають перевагу віршам "Г" і "Д", але повільніші, ніж індивіди, що надають перевагу віршам варіантів "А" і "Б"; - індивіди, які надають перевагу віршу варіанту "Г", швидші, ніж індивіди, що надають перевагу віршу "Д", але повільніші, ніж індивіди, що надають перевагу віршам варіантів "А", "Б" і "В"; - індивіди, які надають перевагу чотиривіршу варіанту "Д", – найповільніші в порівнянні з іншими досліджуваними.

Таким чином, нами був виявлений факт впливу ритмічної структури організації психіки на вибір досліджуваних. Тобто, визначення Б.Й.Цукановим часових особливостей індивідів з власною швидкістю ходу часу є справедливим і для обраної власної ритмічної одиниці. Він наводив п'ять основних профілів для кожної з п'яти типологічних груп – холероїдів, сангвіноїдів, урівноважених, меланхоліодів та флегматоїдів [8]. Можливо припустити, що при цьому, хорейчичний розмір – відповідає холероїдній ритмічній структурі, ямб – сангвіноїдній, дактиль – рівноважній, амфібрахій – флегматоїдній, анапест – меланхоліодній, та в подальшому це складе окремий предмет дослідження.

Так, представники холероїдної групи є "поспішаючими", живуть у постійному суб'єктивному дефіциті часу, сангвіноїди є такими, що поспішають, також живуть у суб'єктивному дефіциті часу, для представників врівноваженого типу час плине не дуже швидко, меланхоліоди не відчують суб'єктивного дефіциту часу, вони зорієнтовані в минуле, представники флегматоїдної групи не відчують суб'єктивного дефіциту часу, мають його "надлишок", для них він плине повільно. Ці виділені профілі є стійкими утворєннями й можуть накладати свій відбиток на всю життєдіяльність суб'єктів, фактично формувати індивідуальний стиль діяльності та міжособистісних стосунків з широким колом оточуючих.

Одним з прикладів такого співвідношення є те, що поети мають свій віршований розмір, якому надається перевага. Так, багато дослідників – літературознавців (М.Л. Гаспаров [шт. за 6]; К.Д. Вишневський [шт. за 6]; Л.І. Тимофєв [шт. за 6]; С.М. Бонді [шт. за 6]; М.О. Гуляєв [шт. за 6]; С.В. Калачова [шт. за 6]) вказують на те, що О.С. Пушкін надавав перевагу в своїх творах хореоу і ямбу, у той час, як усі біографи і сучасники поета описують його як дуже жваву, імпульсивну людину, тобто, скоріш за все, холерика. Подібні приклади можна знайти, якщо детально досліджувати біографії поетів та їхні вірші. Але не тільки поети мають розмір вірша, якому надається перевага, кожен індивід відповідно до своєї ритмічної структури психіки має "свій" розмір улюблених віршів, свій переважний ритм праці, обирає партнерів з відповідними індивідуальними ритмами.

Отримані емпіричний матеріал дозволив нам стверджувати про наступну психологічну особливість ритмічної структури психіки індивіда: знаходячись в ситуації вибору, несвідомо індивід надає перевагу тому віршованому розміру, ритмічна структура якого відповідає ритмічній структурі його психіки. Розподіл досліджуваних на п'ять груп відповідно до вибору чотиривірша, зроблений в нашій роботі, залежить від внутрішньої ритмічної організації психіки індивіда, від його належності до "поспішаючих" або "повільних" індивідів (за Б.Й.Цукановим), або, за нашим припущенням, від співвіднесення психічних та перцептивних ритмів.

Виявлена емпіричним шляхом власна одиниця перцептивного ритму може виконувати функцію індивідуального часу, яким, за Б.Й.Цукановим, вимірюється тривалість, та типологічна група, до якої належить індивід. Власна одиниця часу визначає ритмічну структуру індивіда і за рядом критеріїв повністю тотожна типу темпераменту. Оскільки підструктура перцептивних ритмів є найбільш давньою, акцентуємо увагу, що саме ця описана нами закономірність може бути використана як підґрунтя до створення свідомих маніпулятивних впливів на індивіда (спектр її використання широкий – від основних прийомів НЛП у тренінгових та корекційних групах до технологій використання в судових та правоохоронних органах).

Проведене теоретико-емпіричне дослідження ритмічної структури психіки дозволяє нам стверджувати, що діагностичне виділення власної ритмічної одиниці є не тільки теоретично, але і практично значущим. Від особливостей розв'язання проблеми вільного індивідуального вибору власної ритмічної одиниці залежить і тривалість власного індивідуального буття, і стан

психічного здоров'я, і адекватні міжособистісні стосунки з референтним та нейтральним оточенням, а близькість психоритмічних структур психіки індивідів, які довгий час знаходяться в партнерських взаєминах, забезпечується саме інтерактивною підструктурою психіки.

Отже, емпіричним шляхом нами було отримано можливість використання окремого віршованого ритму, якому надається індивідуальна перевага, як самостійної одиниці діагностики типологічної групи. Тобто, визначення Б.Й.Цукановим часових особливостей індивідів з власною швидкістю ходу часу є справедливим і для обраної власної ритмічної одиниці. Виявлена емпіричним шляхом власна одиниця перцептивного ритму може виконувати функцію індивідуального кроку, яким, за Б.Й. Цукановим, вимірюється тривалість, що безпосередньо переживається, та типологічна група, до якої належить індивід. Власна одиниця часу визначає ритмічну структуру індивіда і за рядом критеріїв повністю тотожна типу темпераменту.

Таким чином, отримані емпіричні дані не тільки розширюють загальнопсихологічні фундаментальні уявлення про специфіку ритмічної організації психіки, але й можуть сприяти надаванню психологічних прогнозів щодо навчання, професійного зростання, гармонізації власного життя, відносин з оточуючими для індивідів з особливим відчуттям ритму. Гіпотетично можемо припустити, що на підставі отриманих даних можна побудувати розвивальну програму, оскільки отримані дані співвідносяться з суб'єктивною одиницею часу τ , яка стійко характеризує індивідний рівень.

Отримані дані дозволили глибше поринути в досліджувану проблему, акцентувати дослідницький вектор на індивідуальних відмінностях у ритмічній організації психіки індивіда, а також співвіднести кількісну характеристику з реальною життєвою ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания / Б.Г.Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 263 с. – (Першотвір).
2. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
3. *Бич А.М.* Основы теории времени: Закономерная эволюция реляционной концепции времени / А.М. Бич. – К.: Знання України, 2005. – 116 с.
4. *Выготский Л.С.* Психология / Л.С. Выготский. – М.: "Апрель", "ЭКСМО-Пресс", 2000. – 555 с.
5. *Ильин Е.П.* Психология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.
6. *Литвиненко О.Д.* Теоретико-методологічні аспекти ритмізації психіки як складової інтегральної індивідуальності / О.Д. Литвиненко // Вісник Одеського національного університету. – Матеріали Міжнародної конференції ["Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві" (присвячена 120-річчю з дня народження С.Л. Рубінштейна)], (Одеса, 25-26 вересня 2009) / ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса. – 2009. – Т.14. Вип. 17. Психологія. – С. 20 – 29.
7. *Литвиненко О.Д.* Зв'язок ритмічної структури психіки індивіда з іншими ритмами / О.Д. Литвиненко // Наука і освіта. Спеціальний випуск. – Матеріали Міжнародної конференції "Сучасні технології в навчанні і вихованні у вищій школі, Одеса, 7-8-жовтня 2009. – С.188-196.
8. *Цуканов Б.И.* Время в психике человека / Б.И. Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 245 с.
9. *Элькин Д.Г.* Восприятие времени как моделирование / Д.Г. Элькин // Восприятие пространства и времени. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1969. – С. 76-79.

Подано до редакції 05.10.2011